

करार विवाह चरणसिंग हारसिंग गुसिंगे संशोधक विद्यार्थी

समाजशास्त्र विभाग, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, छत्रपती संभाजीनगर

प्रस्तावना :

करार विवाह म्हणजे विवाहपूर्वी किंवा विवाहाच्या विवाहाच्या वेळी करण्यात येणारा करार, या करारात जोडप्याच्या मालमत्तेची विभाजन, कर्जवाटप, वारसा हक्क, आर्थिक जबाबदा-या इत्यादींचा समावेश अल्प प्रमाणात असतो. भारतात करार विवाहाला कायदेशीर मान्यता आधी नव्हती. कालांतराने 21 व्या सदी नंतर भारतात करार विवाहास मान्यता मिळालेली आहे. करार विवाह हा युनायटेड स्टेट्स मधील तीन राज्यांमध्ये ऑरिझोना, आर्कान्सा आणि लुईझियाना मध्ये कायदेशीररित्या वेगळ्या प्रकारचा विवाह आहे. ज्यामध्ये विवाहित जोडीदार विवाहपूर्व समुपदेशन घेण्यास सहमत आहेत, आणि नंतर घटस्फोट घेण्यास अधिक मर्यादित कारणे स्वीकारतात. विवाह कराराची खरी उणीव भासते ती विवाह तुटत असतात. तेव्हा घटस्फोटाचे वाढते प्रमाण मोठ्या शहरात जाणू लागले आहे. तरुण पिढीचा विवाहाकडे बघण्याचा दृष्टिकोन बदललेला आहे. व्यक्ती स्वातंत्र्याबाबत प्रत्येक जण जागरूक आहे. प्रत्येकास स्वतःची अशी वेगळी जाण तशी ओळख आहे. विवाह न करता जोडपी राहत आहेत. समलिंगी नाती स्वीकारली जात आहेत. माणसाचे आयुष्यमान वाढले आहे. 'एकच जीवन आहे आणि ते आपल्या मर्जीनुसार जगावे' असा सूर नव्या पिढीचा आहे. वैयक्तिक इच्छा आकांक्षाची परिपूर्ती होत नसेल तर ते विवाह कराराच्या बंधनात राहण्यास तयार नाहीत. तर काही अविवाहित विवाह करारात राहू पाहतात. तर काही विवाहानंतर अविवाहिताशी करारात रस घेत आहेत. विवाह करताना फक्त वधू आणि वराचाच संबंध येत नसून त्या दोघांच्या कुटुंबाचा संबंध येत असतो. विवाहाचा कुटुंबाशी परस्पर संबंध येतो. तर कुटुंबामुळे समाजाचे वास्तव्य टिकते. म्हणजेच व्यापक अर्थाने बघितल्यास विवाहाचा अप्रत्यक्षरीत्या समाजाशी संबंध येतो. या समाजातील व्यक्तीने कुणाशी विवाह करावा? कुणाशी करू नये! तर वधू-वराची कशी निवड करावी याविषयी अनेक निबंध दिसून येतात आणि व्यक्ती त्या निर्बंधाचे पालन करत असतो. कालांतराने या निर्बंधावरची पातळी पुसट होत आहे. समाजातील विविध समूहांमध्ये शिक्षणाचा प्रसार होत आहे. शिक्षणामुळे व्यक्ती निर्णय घेण्यासाठी सज्ज झालेला आहे. आणि याचे शिक्षणामुळे आधुनिकतेचे वारे वाहत आहेत.

करार विवाह समोर येऊन आंतरजातीय व आंतरधर्मीय विवाह घडून येत आहेत. या विवाहात आई-वडिलांची संमती नसते. त्यामुळे अनेक समस्या या जोडप्यांच्या समोर येऊन उभे राहतात. कारण विवाह हा दोन व्यक्तींना जुळवत नसून दोन कुटुंब एकत्र आणण्यास मदत करतो. आज करार विवाहाची समस्या वाढत आहे. जवळजवळ 70 टक्के घटस्फोट लग्नानंतरच्या पहिल्या पाच वर्षात होतात आणि साधारणपणे ती जोडपी तरुण असतात. पुनर्विवाह आणि करार विवाहाची शक्यता खूपच असते. अशा वेळेस लग्ना आधीची मालमत्ता, मिळकत, पहिल्या लग्नात मिळालेली पोटगी या सर्वांचे हक्क प्रतिपादन विवाहपूर्वकराराने करणे शक्य आहे.

विवाहपूर्वकरार म्हणजे काय आणि तो कोणत्या बाबतीत होऊ शकतो हे समजून घेणे जरीचे आहे. विवाहपूर्वकरार म्हणजे

विवाहबाह्य विवाह इच्छुक जोडप्याने विवाहपूर्वी एकमेकांत केलेला करार. जो घटस्फोटाच्या तसेच मृत्यूच्या वेळी जोडप्यास बंधनकारक ठरू शकतो. हे करार त्या त्या देशातील मालमत्तेच्या कल्पनेशी निगडित असतात. आज मालमत्तेची व्याख्या विस्तृत झाली आहे. त्यामुळे नवीन समस्या निर्माण होतात. एका पुरुषाने आपल्या बायकोवर घटस्फोटाची केस दाखल केली व तिला आपल्या क्लब मध्ये येण्याची मनाई केली तिचे म्हणणे बायको म्हणून माझा हक्क आहे. खरे पाहता विवाह करार विम्यासारखा आहे. अपघात, आग इत्यादीसाठी विमा उतरवताना अपघात व्हावा ही अपेक्षा नसते. फक्त संकट आल्यास काय अपेक्षित आहे याची कल्पना येते. विवाह करार ही कल्पना आधुनिक नाही. 1899 मध्ये इजिप्तमध्ये सापडलेल्या मम्मि फाईट मगरी भोवती गुंडाळलेल्या पायप्रस पेपर मध्ये विवाह करार होते. मानववंशशास्त्रज्ञ तसेच इतिहासकारांना प्राचीन बेबीलोनमध्ये हीबूत हे करार सापडले. इंग्लंडमध्ये विवाह करार (मॅरेज कॉन्ट्रॅक्ट) 1973 पर्यंत प्रचलित होते. मात्र पन्नास वर्षांनंतर समाजाच्या मालमत्तेच्या विभागणीच्या संदर्भात चित्र वेगळे असू शकेल. वारसा हक्क तसेच स्वकमाईमुळे पुढच्या पिढीत स्त्रियांची वैयक्तिक मालमत्ता जास्त असल्याची शक्यता आहे. कदाचित त्यावेळी तिलाच विवाहपूर्वकराची जरूरी वाटू लागेल. आता 'विवाहपूर्वकरार' यावर विचार करण्याची वेळ आलेली आहे. दिनांक 31-10-2018 रोजी माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या न्यायालयीन आदेशाप्रमाणे विचार केल्यास विवाह संस्था मोडकळीस आलेली आहे. यामुळे करार विवाहाचे प्रमाण दिवसेंदिवस वाढत आहे.

विवाहाचे संतुलन बिघडण्याची अनेक कारणे आहेत. काही जुनी, परिचित तर काही बदलत्या काळांने निर्माण केलेली, मनोविकाराचा भस्मासुर, मतिमंदाचा आघात, विवाहबाह्य संबंधाचे विळखे, नातेवाईकांचा हस्तक्षेप, फसवणूक तसेच लैंगिक अक्षमता विवाहाचे मनोरे ढासळतात. यामुळे अनेक व्यक्ती विसंवादाच्या भोवऱ्यात गोल गोल फिरत राहतात. ना समस्येचा उमग शोधू लागतात. ना किनारा बघू शकतात. समस्या समजून घेण्यासाठी त्यांची मनस्थितीच नसते. एकमेकांवर आरोप करीत राहतात. समस्येचे मूळ शोधून त्यावर उपाय काढत नाही. एकमेकांची दिशाभूल करतात व अनेकजण फसव्या सुखाच्या शोधात भटकत राहतात.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत शोधनिबंधाची माहिती दुय्यम स्रोतावर आधारित आहे. यामध्ये संदर्भ ग्रंथ, संशोधनावर आधारित मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण, वर्तमानपत्र, मासिके, लेख, विवाह संदर्भात प्रकाशित पुस्तके इत्यादीचा आधार घेण्यात आला आहे. सदरील शोधनिबंध हा मूलतः वर्णनात्मक आणि विश्लेषणात्मक स्वरूपाचा आहे.

करार विवाहाची वैशिष्ट्ये

1. विवाहपूर्वकरार हा विवाहपूर्वी करण्यात येणारा करार आहे.

2. या करारात मालमतेचे विभाजन, कर्जवाटप, वारसा हक्क, आर्थिक जबाबदारी इत्यादींचा समावेश असतो.
3. करार विवाह हा मृत्युपत्रासह ओव्हरलॅप होऊ शकतो.
4. करार विभाग हा विवाहाच्या वेळीही केला जाऊ शकतो.
5. करार विवाह हा विवाह प्रवेश करणाऱ्या पक्षांचा देखभाल पोषण किंवा मालमतेच्या विभाजनासंबंधीचा हेतू दर्शवतो.

तथ्य संकलन आणि विश्लेषण

भारतीय समाज व्यवस्थेबाबत जर बोलायचे झाले तर आपल्या समाज व्यवस्थेत स्त्री-पुरुषांची विवाह करारात सोबत राहणे गुन्हा आहे. फक्त कायदेशीरपणाचा की आणखी काही? लग्नआधी एकत्र राहणाऱ्या बऱ्याच जोडप्यांचे विवाह असफल होतात. असा पाश्चात्य संशोधनाचा निष्कर्ष आहे. हा निष्कर्ष विवाहाच्या एका महत्त्वाच्या बाजूकडे आपले लक्षवेधीत आहे. अशा राहण्यात प्रणयावर भर असतो. एकमेकांची सोय होते. न पटल्यास लगेच मुक्तता. मुक्त, स्वतंत्र जीवनाची सवय होते. पण विवाह ही नुसतीच कायदेशीर बाब नसून ती एक सामाजिक रचनाही आहे. माणसाच्या जीवनात रचनेची म्हणजेच (स्ट्रक्चर) अत्यंत आवश्यकता असते. सामाजिक जीवनात आपण हे पुरेपूर जाणून असतो. शाळा, रुग्णालय, बँका, कारखाने इत्यादी असंख्य निरनिराळ्या रचना आहेत. त्या कालांतराने त्या कारणाने सामाजिक जीवन शिस्तबद्ध, सरळ आणि सोपे होते आणि माणूस प्रगती करू शकतो. पण वैयक्तिक जीवनात मात्र आपण आपणास रचनेच्या मर्यादेचा विसर पडत आहे. व्यक्ती स्वातंत्र्याचा अतिरेक होत चालला आहे. आज विवाहातील स्वतःच्या हक्कांबद्दल जागरूकता असते. पण जबाबदारीचे भान राहत नाही. मी माझी गाडी माझ्या मनात येईल तशीच कुठल्याही दिशेने चालविन, असे म्हटले तर रस्त्यात वाहतूक अशक्य आहे, होतील ते फक्त अपघात. तेव्हा मानवी संबंभाला मर्यादेचे भान आवश्यक आहे, नाहीतर जीवन दुःख व पश्चाताप शिवाय काहीच नाही.

विवाहपूर्व करार

हा एक करार आहे, विवाह उत्सुकाने केलेला. त्यांच्या विवाह आधी, स्वखुशीने, कायद्याने मान्य केल्यास, अंमलबजावणी होऊ शकते. घटस्फोटाच्या वेळी, किंवा मृत्यूनंतर शेवटी

अंधत्व शेवट आहे. ती घटस्फोट सोपा करित नाही, फक्त त्याच स्पष्टता आणतो.

विवाह वास्तव बनवीतो, मालमत्ता प्रकट करतो हा करार ठरतो. त्यात लवचिकता आहे, वैयक्तिक आकार आहे. मग वाढीव कलम असो, की अस्त कलम असो कारण हा करार आहे. गरीबास भक्ष आहे, श्रीमंता शाश्वती आहे. स्त्रीस मदतरूप आहे, सामान्यास पूरक आहे, कारण हा विवाहपूर्वकरार आहे. आपल्याच्या संदर्भात नाही, त्यांना कलम लागू नाही. आपल्याच्या हितावर, न्यायालय नजर ठेवणार का? हा करार आहे. तो लिखित करार आहे, भविष्याचा विचार नाही. संपत्तीची दखल आहे, संकटाचा विमा आहे... कारण हा करार आहे.

सारांश :

सदरील शोधनिबंधामध्ये विवाहकरार व त्या अनुषंगाने समाजावर होणारा परिणाम यांची तुलनात्मक रचना करण्यात आलेली आहे. समाजातील विवाहसंस्था मोडकळीस आलेल्या आहेत. समाजबंधनात मात्र जोडपे राहण्यास तयार नाही. आजच्या शैक्षणिक युगात जो-तो आपले स्वतंत्र जीवन जगण्याचा विचार करतो आहे. या विचारसरणीने विवाहातील करारास चालना मिळत आहे. काही जोडपे विवाह बंधने तोडून करार पध्दतीने राहण्यास तयार होत आहेत व यावर संशोधन होणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

संदर्भ ग्रंथ :

- ✦ प्रतिभा घीवाला (2003) विवाहातील विसंवाद, मॅजेस्टिक प्रकाशन, गिरगाव मुंबई.
- ✦ भागवंत वि. (2008) स्त्री प्रश्नांची वाटचाल, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे.
- ✦ काळदाते सु. धा. (1976) भारतीय समाजरचना, महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथनिर्मिती मंडळ, औरंगाबाद
- ✦ कुलकर्णी संध्या (1994) कुटुंब न्यायालय दुसरे माहेर, साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद.
- ✦ कोरे धो. श. (1997) कौटुंबिक न्यायालय कायदा 1984, साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद.
- ✦ घाटोळे रा. ना (1992) समाजशास्त्रीय संशोधन तत्वे आणि पद्धती, श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर.
- ✦ प्रतिभा घीवाला (2005) विवाहातील विसंवाद, मॅजेस्टिक प्रकाशन, गिरगाव मुंबई.